

د سوره اخلاص تفسير (رموز بېخودي مثنوي)

دكتور علامه محمد اقبال (رح)

Ketabton.com

ليکوال: مُجَدَّ شَعِيب
ژباړه: رحمت شاه (فراز)

د کتاب په اړه:

نوم: د سوره اخلاص تفسیر (رموز بیخودي مثنوي)

لیکوال: مُجَدِّ شَعِيب

ژباړه: رحمت شاه (فراز)

کمپوز: خپله لیکوال

د ژباړونکي:

اړیکشمېره او واټس اپ: 0092 311 42 25 611

او برېښنالیک: rsfaraz4@gmail.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لیکچر

- 5..... د ژباړن سریزه
- 6..... د لیکوال سریزه
- 7..... په ((رموز بیخودي)) کې د سوره اخلاص تفسیر
- 8..... د اقبال تفسیري ټکو ته پرتله ییزه کتنه:
- 15 قل هو الله احد
- 20 الله الصمد
- 29 لم یلد ولم یولد
- 34 ولم یکن له کفوا احد

د ژباړن سریزه

د ((سوره اخلاص تفسیر)) د پاکستانی لیکوال محمد شعیب په زیار د ستر شاعر چې نړۍ یې د ((شاعر مشرق)) په نوم پېژني، علامه محمد اقبال رح په شاهکار مثنوي (رموز بیخودي) کې د سوره اخلاص د بېل او ځانګړي تفسیر اردو ژباړه ده. د کتاب لیکوال هره مسره خپلواکه او بېله ژباړلې وه، چې دا کار یو څه ستونزمن هم دی، خو نوموړی په بريالیتوب سره په دې توانېدلی چې د علامه صېب مفهوم او مطلب په ښه ډول را ټول او وړاندې کړي. زما ژباړه له دې سره توپیر لري. ما یوازې د همدې لیکوال پر ژباړه بسنه نه ده کړې، بلکې د اشعارو د لا وضاحت لپاره مې د پروفیسر حمید الله شاه هاشمي د ((شرح کلیات اقبال فارسي)) له اردو ژباړې او تشریح څخه هم ګټه اخیستې او د کتاب ښه مې هم د هاشمي صېب کتاب ته ورته کړې. د هاشمي صېب د کتاب یوه ځانګړنه دا هم وه چې د ژباړې ترڅنګ یې اشعار تشریح کړي هم وو او د ((ترجمه اور تشریح)) سرلیک یې ورکړی وو؛ ما هم کت مت همدا لاره را خپله کړه.

د کتاب پر موضوع، ماهیت، څرنگوالي او ارزښت ((ډاکټر عزیز احسن)) ارزښتناکې خبرې کړې چې فکر نه کوم، له هغه وروسته دې هم پر کتاب نور څه ویلو ته اړتیا وي. خو یوازې د خپلې ژباړې په هکله به یو څو خبرې - چې ښایي اړینې هم دي - وکړم.

یو، کتاب یوازې د یوه کتاب پر ژباړه نه دی ولاړ، بلکې له نورو سرچینو نه هم پکې ګټه اخیستل شوې. دوه، د ژباړې په برخه کې مې تر ډېره هڅه کړې چې له شخصي نظر، ځاني تشریح او تفسیر څخه ځان وساتم او ټول باور مې پر خپل سرچینو کړی. درې، په یو ځای کې له ستونزې سره مخ شوم، هغه دا چې په کتاب کې ځای ځای اردو شعرونه هم راغلي وو چې د هغو د ژباړې پر مهال یو څه ټکنی شوم؛ شعر په شعر ژباړل مې له وسه وتلې خبره وه او کله چې شعر نثر ته اړول کېږي، خامخا به یو څه اضافي کلمات او مفاهیم ور زیاتوي (لکه په یوه شعر کې داسې شوي هم دي)، نو له دواړو خواوو تړلی وم. خو په پای کې مې پرېکړه داسې وکړه چې ټول شعرونه ټکي په ټکي را ژباړم. په دې هڅه کې ځینې داسې شوو چې د شعر کولو یوه ارادي هڅه هم پکې برېښي، خو پوهېږم چې شعر شوي نه دي او که شوي هم وي نو د لوی څښتن پېرزوینه به وي؛ او ځینې یې داسې دي چې نه نثر دي او نه شعر، خو دومره خامخا ده چې د شاعر مطلب ته به مې زیان نه وي اړولی.

په پای کې د کتاب د لا سموالي او غوره والي لپاره د لوستونکو ښکولو لارښوونو، مښتو نیوکو او غوره وړاندیزونو ته سترګې په لار یم او له خدای تعالی څخه د خپلو هېوادوالو لپاره د دې کتاب د ګټورتیا غوښتنه کوم.

ستاسو

رحمت شاه (فراز)

د ليکوال سریزه

د علامه اقبال په مثنوي ((رموز بيخودي)) کې مې چې له کوم وخت راهيسې د سوره اخلاص منظوم تفسير لوستی وو، له هماغه مهاله مې په زړه کې دا هيله وه چې سومره ژر امکان ولري، خپلو نورو ملگرو ته يې هم وړاندې کړم. د همدې موخې له مخې مې دا اشعار بيا بيا خپلې ولوستل. د دې اشعارو اردو او انگليسي ژباړي مې خو ځله ولوستې. د پېچلو کلمو معناوي مې په سيندونو کې ولټولې او بيا مې د خدای په نامه کار پرې پيل کړ. هيله خو دا وه چې د دې مثنوي يوه بشپړه پېژندنه وکارم خو دې ته په کتو چې د اقبالياتو په ډگر کې زما حيثيت د ښوونځي د يوه ماشوم هومره هم ندی، له همدې امله له خپل دې هوډ څخه تېر شوم. او د تعارف په پار مې د ډاکټر عزيز احسن هغه مقاله ور زياته کړه چې ډاکټر صېب پکې د دې تفسير په څرگندو اړخونو رڼا اچولې ده. او د هغه پرتله يې د نورو مفسرينو له روايتي تفسيرونو سره کړې ده.

په هر کار کې د لارښه والي ځای خامخا وي. د لوستونکو نظرونه او وړندايزونه به زما لپاره يو غوره لارښود وي چې په څه ډول د اقبال کلام په اغېزمن ډول نوي نسل ته وړاندې شي.

د دعاوو په هيله

مُحَمَّدُ شَعِيبُ

۳۰ اکتوبر ۲۰۱۳

د اقبال په مثنوي «رموز بيخودي» کې د سوره اخلاص تفسير

ډاکټر عزيز احسن

اقبال يوه شپه حضرت سيدنا ابو بکر صديق رض په خوب وليد او له هغه څخه يې د اسلامي امت د وروسته پاتې والي او زوال د له منځه وړو او له زيان څخه د ژغورنې نسخه وپوښتله، نو هغه ورته وفرمايل: آب و تاب از سوره اخلاص کير. ژباړه: د اخلاص له سورت څخه رڼا ترلاسه کړه.

د دې خوب يادونه علامه صېب په خپلې مثنوي کې په ډېره ښکلي جامه کې راوستې ده. هغه ليکي:

من شې صديق را ديدم بخواب	گل ز خاک راه او چي دم بخواب
ان "امن الناس" بر مولای ما	ان کلیم اول سيناى ما
همت اوکشت ملت را چو ابر	ثانى اسلام و غار و بدر و قبر
گفتمش "ای خاصهء خاصان عشق	عشق تو سر مطلع ديوان عشق
پخته از دستت اساس کار ما	چاره ی فرما پی ازار ما
گفت "تا که در هوس گردی اسیر	اب و تاب از سوره اخلاص کير
این که در صد سینه پیچید یک نفس	سری از اسرار توحید است و بس
رنگ او بر کن مثال او شوی	در جهان عکس جمال او شوی

اقبال فرمايي: يوه شپه مې په خوب کې حضرت سيدنا ابو بکر صديق رض وليده. د هغوی له لارې مې گلان راټول کړل (يعنې د هغه رض له لارښوونو مې کتنه وکړه). (کوم صديق اکبر؟ هغه) چې زمور د آقا او مولا حضرت محمد مصطفی صلی الله عليه وسلم له خبرې سره سم پخپله پر نبي کریم ص باندې يې د مينې او مال له مخې د امت له ټولو خلکو څخه زيات احسانونه دي. هغه صديق اکبر رض چې په سړيو کې لومړی د ايمان راوړو له امله زمور د سينا د غره لومړنی کلیم وو. د پيغمبر ص له مړينې وروسته د هغه د مېراني او زوروتيا له امله د امت بڼ تاند پاتې شو. صديق اکبر رض د اسلام په منونکو، په غار کې په پناه اخیستونکو او په قبر کې د ملگرتيا تر څنګ تل د پيغمبر عليه الصلوة والسلام دوهم (د امت فرد) پاتې شوی دی. ما (اقبال) صديق اکبر ته وويل: ((اې په عشق کې تر ټولو ځانگړيه! ستا عشق خو د عشق د ديوان سربيت (مطلع) ده (همدا ستا ذات د پيغمبر ص په عشق کې تر ټولو رومبې گرفتاره شو. زمور د کار اساس خو همدا ستاسو له امله پياوړی او مضبوط شوی دی. همدا تاسو زمور د ناروغۍ - زمور د وروسته والي، د امت د زوال او د شاته پاتې

کېدو- درملنه وښايي. حضرت صديق اکبر رض وفرمايل چې تاسو به تر کله د حرص او هوا غلامان ياستي، له سوره اخلاص څخه رڼا ترلاسه کړئ!

دا د توحيد له رازونو څخه يو راز دی چې په سلهاوو سينو کې د سا په څېر ښکته پورته خوځېږي. نو ته د الله تعالی رنگ غوره کړه او په دې ډول په نړۍ کې د الهي توحيد د جمال او ښکلا عکس وگرځه.))

يعنې کله چې اسلامي امت پخپلو کې اتفاق او يو والی پيدا کړي او د رباني توحيد رنگ غوره کړي نو د الهي ښکلا او جمال انځور به وگرځي. د الله تعالی د بې نيازۍ د صفت په خپلولو او له الله تعالی پرته له هر شي څخه د بې پروا کېدو په صورت کې دا ملت سر لوری کېدلی شي. الله تعالی د حسب او نسب له لانجو سپېڅلی دی نو اسلامي ملت د ((اسلامي تگلارې)) په خپلولو او د حسب او نسب له لانجو څخه په خلاصون د لورتيا او عظمت څښتن کېدی شي. په خپل ځان کې د دې الهي صفتونو په پيدا کولو اسلامي ملت په ټولو قومونو او ملتونو کې يو کېدی شي. ځکه چې نه د الله تعالی کوم سيال شته او نه هم پر دې ځمکه د الله تعالی د منونکي او د هغه د احکامو پر ځای کوونکي ملت څوک سيال کېدی شي.

په بېلا بېلو تفسيرينو کې د سوره اخلاص له څرگنداوي او تعبير سره د اقبال تفسيروي ټکو ته پرته ليزه کتنه:

د سوره اخلاص کوم تفسير او تعبير چې اقبال کړی هغه يې د اطلاقي نظريې يعنې applied theory له مخې کړی دی. علماوو د توحيد په پوهولو کې د الله تعالی د ذات او صفاتو په اړه کلامي او تفسيروي ټکي د روايت او درايت په رڼا کې بيان کړي دي، حال دا چې علامه اقبال رح سوره اخلاص يو اساس گرځولی او د توحيد پر هغو اغېزو يې رڼا اچولې چې مسلمانانو ته ځواک او قوت وربښي. دا تفسير له ټولو تفاسيرو څخه ځکه مختلف، بېل او نادر دی چې په دې تفسير کې د الله تعالی په صفاتو سنبالي د هغې ټولني د جوړښت انځورنه شوې ده چې د توحيد په رنگ کې له رنگېدو وروسته به رامنځته کېږي. گواکې د دې تفسير په رڼا کې ټولنه په توحيد کې داسې ونغښتل شي چې د حال په ژبه وايي: ((صبغة الله ومن احسن من الله صبغة و نحن له عابدون. ژباړه: موږ د الله تعالی رنگ ومانه او دا الله تعالی له رنگ څخه د چا رنگ غوره دی او موږ د همغه عبادت کوو.))

مفتي محمد شفيع رحمه الله ليکي:

((د دين او ايمان له رنگ راوړلو څخه دې ته هم اشاره وشوه چې په څه ډول چې رنگ په سترگو ښکاري، بايد د مؤمن د ايمان نښې د هغه په ځلانده څېره او دغه راز په ټولو حرکاتو، سکاناتو، معاملاتو او عادتونو کې هم ښکاره شي.))

د پروفیسر خالد پرویز په اند اقبال مسلمانانو ته د اعلامیه لیک په وړاندې کولو هغوی ته د کار او عمل بلنه ورکړې او کومه تفسیري خاکه چې علامه صېب وړاندې کړې ده، هغه تر ننه پورې هېڅ د دین عالم، د قرآن مفسر او مفکر وړاندې نه شوی کړی.

اوس راځئ هغو تفاسیرو ته چې په بېلا بېلو وختونو کې لیکل شوي دي:

په ((تفسیر جلالین)) کې چې کوم تفسیر شوی دی هغه د تشریحي ټکو په بڼه دی:

((ژباړه:)) له پیغمبر ص خڅه د هغه د خدای په اړه پوښتنه وشوه نو دا سورت نازل شو) ته ورته ووايه چې هغه الله یو دی (په دې کې ((الله)) د ((هو)) لپاره خبر دی؛ او ((احد)) د ((الله)) بدل دی یا د ((هو)) خبر ثاني دی) الله بې پروا دی (دا د خبر مبتدا ده، یعنې په ټولو اړتیاوو کې تل هماغه مقصود دی) نه یې اولاد شته (د هغه د هم جنس د نشتون له امله) او نه هغه د چا اولاد دی (ځکه چې الله تعالی حادث نه دی) او نه یې هم کوم سیال شته (یعنې هېڅ څوک له هغه سره برابر او مساوي نه دي). ((له)) په ((کفو)) پورې تړلی دی او دا چې مقصود بالنفي دی، له همدې امله ((له)) پرې مقدم شوی دی او د ((یکن)) اسم یعنې (احد) د آیاتونو واټن ته په پام سره د هغه له خبر وروسته راوړل شوی دی.))

له دې وروسته د ((تحقیق او ترکیب))، ((د آیتونو اړیکه له تېرو آیتونو سره)) او ((تشریح)) تر سرلیکونو لاندې تفصیلي خبرې شوې دي، خو د توحید او الهی صفتونو اغېزي پر اسلامي ټولني باندې یا د مسلمان لپاره په دې ډول د الهی صفاتو د لاسته راوړلو ترغیب چې هغه د الله په رنگ کې ورنګېږي، هېچېرته نه لیدل کېږي. همدا حال د نورو تفاسیرو دی چې له هغو څخه یو څو یې لاندې راوړو:

۱- د ((تفسیر ضیاء القرآن)) په تفسیري لمنلیک کې د نړۍ په تاریخ کې د معبود د تصور په اړه ډېر زیات معلومات شتون لري. مثلاً هغه د ((احد)) په اړه لیکي:

((احد)) داسې ((یوه)) ته وايي چې دوهم یې نه وي، نه په ذات کې، نه په صفاتو کې او نه هم په کمالاتو کې. له دې اعلان وروسته له سرو، سپینو، اوسپنې، مسو، تیږو او لرګیو څخه جوړ شوي معبودان چې له پېړیو راهیسې پر خدایي ګدی ناست وو، پر مخې پر ځمکه را وغورځېدل.

د تفسیر لیکوال د الله تعالی د ټولو هغو صفاتو تشریح په همدې سبک کړې ده چې په سوره اخلاص کې یاد شوي دي.

۲- په ((تفسیر مظهری)) کې هم د علم لغت او صرف او نحوې د اصولو په رڼا کې د الفاظو پوهاوی او د روایاتو په رڼا کې یې شان نزول بیان شوی دی. مثلاً:

قل هو الله احد: د ((هو)) ضمير، مبتدا ده او راتلونکي جمله يې خبر ده. په دې صورت کې مرجع ته اړتيا نشته، يا ((هو)) ضمير دى او د هغه رب لور ته راجع کېږي، چې پوښتونکو يې ځانگړنې پوښتلې وې. يعنې اې مُجْدَه! ووايه چې زما د رب ځانگړنې چې تاسو يې پوښتئ نو هغه الله يو دى. ((احد)) د ((الله)) بدل يا د ((هو)) دوهم خبر دى. ((احد)) په اصل کې وحد وو. وحد او واحد دواړه يوه معنا لري. د حضرت ابن مسعود رض په قرأت کې تر ((هو الله احد)) پورې ((لواحد)) راغلى دى. د حضرت عمر رض قرأت هم همدا دى. او همداسې په روايتي اسلوب د ټول سورت تفسير بيان شوى دى.

۳- زيات او کم همدا سبک په ((تفسير ماجدي)) کې هم پالل شوى دى. مثلاً:

((قل هو الله احد: ته ورته ووايه چې هغه الله يو دى. د ذات او صفاتو، او د هر څه په اعتبار واحد او يو دى. نه په شمېر کې دوه دى، نه يې کوم اقليم 1 شته، نه کوم مظهر يا جسم لري، نه يې مثل او نمونه شته. يعنې هوالواحد الاحد الذي لا نظير له ولا وزير له، ولا نديد ولا شبيه له ولا عدیل (ابن کثير)) د تفسير کبير ليکوال ډېر ښه فرمايلي چې: څرنگه چې د کوثر سورت د رسالت په اړه جامع او هراړخيز دى، همدغسې سوره اخلاص د توحيد په باب جامع دى.

۴- د ((تفسير اسرار التنزيل)) ليکوال امير مُجْد اکرم اعوان د سورة اخلاص تفسيرې ټکي په دې ډول بيانوي:

((ووايه چې الله هغه ذات دى چې د ټولو کمالاتو جامع او له ټولو نيمگړتياوو پاک دى، د هغه په څېر بل هېڅ څوک نشته، ټول مخلوقات ورته اړ دي، خو هغه هېچا ته هم اړ نه دى. تر دې چې هغه پر مخلوق هم نه شي قياس کېدى چې نه له چا زېږېدلى او نه له هغه څوک زېږېدلي. هغه داسې نه دى چې له نسب څخه وجود ته راشي. نه څوک د هغه مثل دي او نه له هغه سره مشابه دي. له هغه سره په هېڅ ډول څوک په ذات او صفاتو کې نه شي شريکېدى.))

دا ټول عبارت د سوره اخلاص په تفسير کې د ((اسرار و معارف)) تر سرليک لاندې ليکل شوى دى. دا تفسير هم له روايت سره سم او په روانه او اسانه ژبه ليکل شوى دى.

۵- په تفسير حافظ صلاح الدين يوسف کې په څو جملو کې تشریح شوې ده. مثلاً:

وايي چې دا سورت د مشرکينو د هغه پوښتنې په ځواب کې نازل شوى وو چې پيغمبر ص دې د خپل خدای نسب راوښيي.

¹ په عيسوي دين کې د خدای هر جز (پلار، زوی او سپېڅلى روح) اقليم بلل کېږي. په پښتو کې د اصل او اساس په معنا هم راځي. [ژباړن]

قل هو الله احد: ژباړه: ته ورته ووايه چې هغه الله تعالى يو دی.

الله الصمد: ژباړه: يعنې ټول هغه ته محتاج دي، هغه هېچا ته هم نه دی محتاج.

لم يلد و لم يولد: ژباړه: يعنې نه له هغه څوک پيدا شوي او نه هغه له چا پيدا شوی دی.

لم يكن له كفوا احد: ژباړه: او نه د هغه کوم سيال شته، نه په ذات کې، نه صفاتو کې او نه په افعالو کې.
(ليس كمثله شيء... الشورى: ۱۱)

۶- شاه ولي الله رحمة الله هم دا سورت ژباړلی دی:

"بگو خدا يکانه است (۱) خدا بی نیاز است (۲) نه زاده و نه زاده شده (۳) و نیست هېچ کس او اورا همانند (۴)."

۷- د احمد رضا خان بريلوي له ژباړې سره د مولانا سيد محمد نعيم الدين مراد آبادي تفسيرې لمنليک په دې ډول دی:

ژباړه: ته ورته ووايه، هغه الله دی، هغه يو دی.

تفسير: په ربوبيت او الوهيت کې په لوړو صفاتو او کمالاتو ستايل شوی دی. له مثل و نظير او شبيه څخه پاک دی، هغه لره هېڅ شريک نشته.

ژباړه: الله بې نيازه دی.

تفسير: له هر شي ځنې، نه خوري، نه څښي، تل وو، تل به وي.

ژباړه: هغه لره اولاد نشته دی.

تفسير: ځکه چې همجنس يې نشته.

ژباړه: او نه هغه له چا زېږېدلی دی.

تفسير: ځکه چې هغه قديم دی او پيدا کېدل د حادث ځانگړنه ده.

ژباړه: او نه يې سيال شته.

تفسير: يعنې هېڅوک هم د هغه سيال نه شي کېدی او د هغه په څېر څوک نشته دی. د دې سورت په څو آياتونو کې د علم الهيّات غوره او اعلى مطالب بيان شول چې په تفصيل يې لسگونو کتابخونې ډکېدې شي.

۸- په تفهيم القرآن کې مولانا ابو الاعلی مودودي ليکلي: کوم شخص چې په دې سورت ځان پوه کړي او پر لارښوونو يې ايمان راوړي، هغه به له شرک څخه خلاص شي.

ژباړه: ووايه، هغه الله دی، يو. الله له ټولو بې پروا دی او ټول هغه ته محتاج دي. نه هغه کوم اولاد لري او نه هغه د چا اولاد دی. او هېڅ همغاړی يې نشته.

په تفهيم کې هم په نحوي سبک د کلمو د معناوو ټاکنه شوې ده. نوموړی عالم فرمايي: د نحوي قواعدو له مخې علماوو د ((هو الله احد)) گڼ شمېر ترکيبونه ښودلي دي، خو زموږ په نزد کوم ترکيب چې له دې ځای سره بشپړ سمون خوري، هغه دا دی چې: ((هو)) مبتدا دی، ((الله)) يې خبر دی او ((احد)) يې دوهم خبر دی. د دې ترکيب په اساس د دې جملې معنا دا ده چې: هغه- چې په اړه يې تاسو پوښتنه کوئ- الله دی، يو دی. دوهم مطلب يې دا هم کېدای شي او د ژبې له مخې ناسم هم نه دی چې: الله يو دی. ټول تفسير په همدې سبک بيان شوی دی.

د علامه اقبال د فکر ندرت ته کتنه:

اوس که دا تفاسير د علامه اقبال د تفسير له سبک سره پرتله کړو، نو دا خبره په اثبات رسېږي چې د علامه صېب طرز له ټولو بېل، له ټولو جلا او ځانگړی دی. په دې چې علامه اقبال د سوره اخلاص د تفسير د ليکلو پر ځای، پر ټولنه باندې د دې سورت اغېز په بشپړ ډول درک کړی دی. څرنگه چې يې مخکې يادونه وشوه، علامه صېب په خوب کې د حضرت سيدنا صديق اکبر رض زيارت کړی وو او هغه ته يې د خپل ملت د وروسته والي او زوال د له منځه وړلو لپاره عرض کړی وو چې ستاسو په لاسونو زموږ (يعنې د امت) اساس پياوړی شوی وو ځکه نو زموږ د ناروغۍ درملنه هم تاسې راوښئ.

بيا په دې خوب کې حضرت سيدنا صديق اکبر رض په کلکه د اخلاص په سورې د منگولو لگولو مشوره ورکړه او ويې فرمايل چې:

((ته (او ستا قوم) به تر څو په حرص او هوس کې اخته ياست، په سورة اخلاص پورې مو زړه وتړی!))

کله چې علامه اقبال رحمه الله پاڅېد او د خوب په رڼا کې يې چې کوم ټکي بيان کړل د هغو لنډيز هم لولو:

((د الله تعالی د رنگ په غوره کولو، د اسلامي ټولنې وگړي او په ټولنيزه توگه غوټه ټولنه به د الهي ښکلا عکس وگرځي او د توحيد د يوې بېلگې د وړاندې کولو وړ به وگرځي. په دې ټولنه کې به د يو شانته والي له امله عملي يو والی وليدل شي.))

((که د الله تعالی د صفت ((الصمد)) رنگ در باندې خپور شي نو ملت به هېڅ بل ځواک ته اړتیا احساس نه کړي. بلکې له الله تعالی پرته به له هر ښکاره ځواک او قوت او گټې او تاوان څخه بې پروا شي.))

((کله چې د ((لم یلد و لم یولد)) په مفهوم باندې پوه شي او اسلامي ملت له نسلي، ملي او قبیلوي عصبیتونو څخه بې پروا شي، نو واحد ملت به ترې جوړ شي. د ده هره اړیکه به د ملي یو والي د احساس او د توحید د نظریې په تناظر باندې ولاړه وي.))

((ولم یکن له کفوا احد)): او کله چې له دې اوصافو سره اسلامي ملت په دې نړۍ کې را څرگند شي، نو په ټوله محسوسه نړۍ کې به یې هېڅ سیال او برابر نه وي.))

زموږ په دې بحث کې، د ((رموز بیخودي)) د اړونده څپرکي د لاندنیو مسرو مفهوم راغلی دی:

رنگ او برکن مثال او شوی	در جهان عکس جمال او شوی
انکه نام تو مسلمان کرده است	از دوئی سوی یکی اورده است
یک شو و توحید را مشهود کن	غائبش را از عمل موجود کن
گر به "الله الصمد" دل بسته ای	از حد اسباب بیرون بسته ای
فارغ از باب و ام و اعمام باش	همچو سلمان زادهء اسلام باش
رشته ای با "لم یکن" باید قوی	تا تو در اقوام بی همتا شوی

زما په اند د ټولې مثنوي لنډيز په همدې بيتونو کې راغلی دی. کله چې د علامه اقبال دا تفسير د علماء کرامو له نورو تفسيرې هڅو سره پرتله کوو نو داسې ښکاري چې د معانیو وسعت، د مفاهیمو پراخوالی او پر ټولنيزه سطحه د الله تعالی د توحید د عملي بڼې د څرگنداوي په پار د عملي تگلارې د وړاندې کولو لپاره د اسلامي مفسرينو په تاريخ کې الله رب العزت يوازې علامه اقبال غوره کړی وو. په ښه وخت کې د غالب دا شعر را په زړه شو:

جز قیس اور کوئی نه آیا بروے کار
صحرا مگر به تنگی چشم حسود تھا

ژباړه: دا ویاړ له قیس پرته د هېچا هم په برخه نه شو، که نه دښتې خو د حاسد د سترگو په څېر تنگسیا لرله.

د قرآن پوهنې دا يوازېنې، بېل او ځانگړې اسلوب به ولې نه راتوکېده، په داسې حال کې چې د اقبال د زرخېزه ذهن په ځمکه کې له پيله د همدې حقيقت تخم کرل شوی وو چې قرآن داسې ولوله لکه پر تا چې نازلېږي. اقبال رحمه الله فرمايي:

((يو سهار له عادت سره سم تلاوت مې کاوه چې پلار مې څنگ ته راغی او ويې فرمايل: زويه، غوښتل مې ووايم چې کله قرآن لولې نو داسې يې ولوله لکه قرآن چې همدا پر تا نازلېږي، يعنې الله تعالی پخپله له تاسره خبرې کوي. (اقبال اور قرآن — ډاکټر غلام مصطفی خان)

د همدې فکرونو اغېز غالباً د اقبال پردې شعر هم دی:

تر څو ضمير په جب تک نه هو نزول کتاب
گره کشا هه نه رازی نه صاحب کشف

ژباړه: تر څو دې چې دا کتاب (قرآن) پر زړه او وجدان را نازل نه شي، تر هغو د دې کتاب رموز او اسرار د امام رازي او زمخشري په څېر ستر ستر مفسرين او علماء هم نه شي را برسېره کوی او تا پرې نه شي پوهوی.

دربغه، اسلامي امت په عامه توگه او پاکستاني قوم په خاصه توگه، د اقبال د افکارو په رڼا کې د توحيد په مفاهيمو پوه شي او د صبغت الله بېلگه وړاندې کړی شي!

قل هو الله احد

(ووايه چې هغه الله يوازې او بې جوړې دى.)

گل ز خاک راه او چیدم بخواب
 ان کلیم اول سینای ما
 ثانی اسلام و غار و بدر و قبر
 عشق تو سر مطلع دیوان عشق
 چاره یی فرما پی ازار ما

من شبی صدیق را دیدم بخواب
 ان "امن الناس" بر مولای ما
 همت او کشت ملت را چو ابر
 گفتمش ای خاصه خاصان عشق
 پخته از دست اساس کار ما

ژباړه او تشریح: یوه شپه مې په خوب کې حضرت ابو بکر صدیق رض ولید – او په خوب کې مې د هغه له لارې کلان راتول کړل. هغه ابو بکر رض چې احسانات یې زموږ پر اقا او مولا له ټولو انسانانو زیات دي. هغه ابوبکر رض چې زموږ د طور د غره لومړنی کلیم وو. د لومړنۍ مسرې اړوند په حدیث کې راځي چې په ملګرتیا او مال کې د حضرت ابو بکر رض احسانات تر بل هر چا زیات دي. یعنې هغه له هر چا زیات د ملګرتیا حق پر ځای کړی او همغه د حق پیغام په رسولو کې له بل هر چا زیات مال لګولی. په امن الناس کې اشاره دې حدیث ته ده چې رسول الله ص وفرمایل:

((ان من امن الناس علی فی صحبتته و ماله ابو بکر(بخاري)).))

ژباړه: په خلکو کې پر ما د ملګرتیا او مال اړوند تر هر چا زیات احسانونه ابو بکر رض کړي دي.

د دوهمې مسرې معنا دا ده چې هغه لومړنی مسلمان وو، که د رسول الله ص برکت من ذات د طور غر فرض کړو نو دې طور ته له ټولو نه مخکې چې ور ورسېد هغه حضرت ابو بکر رض وو. په حدیث کې د اسلام لپاره د درې اشخاصو لومړیتوب ښکاره دی. په ښځو کې حضرت خدیجه رض، په هلکانو کې حضرت علي رض چې د اسلام د منلو پر مهال اته کلن وو او په سړیو کې حضرت ابوبکر صدیق رض. دلته یو بل اړخ هم د پام وړ دی، حضرت خدیجه رض د رسول الله ص حرم وه، حضرت علي رض پخپله د رسول الله ص تر سیوري لاندې روزنه ترلاسه کړې وه. په بشپړ ډول ازاد او خپلواک یوازې حضرت ابو بکر رض وو. د حضرت ابو بکر رض مېرانه او د هغه قربانۍ د قومي بن لپاره د رحمت د ورېځې حیثیت درلود. هغه په اسلام، غار، غزوه بدر او قبر کې دوهم وو. په دوهمه مسره کې د حضرت ابوبکر صدیق رض د ژوند د ټولو مهمو تاریخي پېښو په ترتیب سره راوړل په رښتیا هم چې یو کرامت دی. اصل مضمون د حضرت سعید بن مسیب په یوه قول کې راغلی دی. د سعید بن مسیب قول دا وو:

((کان ابو بکر الصديق من النبي ص مكان الوزير فکان يشاوره في جمع اموره وکان ثانیة فی الاسلام و کان ثانیة فی الغار وکان ثانیة فی العریش یوم بدر و کان ثانیة فی القبر و لم یکن رسول الله ص یقدم علیه احدا)).))

ژباړه: له حضرت سعيد بن المسيب رض خخه روايت دى چې حضرت ابو بكر صديق رض د نبى كريم ص لپاره د يوه وزير حيثيت درلود او نبى كريم ص به په خپلو ټولو امورو كې له هغه سره مشوره كوله. حضرت ابو بكر صديق رض په اسلام راوړو كې د نبى كريم ص ثاني (دوهم) وو، په غار (ثور) كې د پيغمبر ص سره دوهم وو، په غزوه بدر كې په عريش (هغه خېمه چې د پيغمبر ص لپاره جوړه شوې وه) كې هم د پيغمبر ص ترڅنگ دوهم وو، په قبر كې هم د پيغمبر ص سره دوهم او رسول الله پر هغه باندې هېچا ته هم لوراوى نه وركاوه.))

(حاکم، المستدرک، ۳:۶۶، رقم: ۴۴۰۸.)

ورته ومې ويل: اې د رښتيني مينې خاونده! ستا مينه د حق مينې د ديوان سر بيت (مطلع) ده. زموږ د معاملاتو بنسټ ستاسو په لاسونو پياوړى دى. ځكه چې د اسلام لپاره د پيغمبر ص له مړينې وروسته لومړنى له ستونزو ډك دور هغه وو چې بېلابېلي ډلې سرکېښې او سرغړاندې ته چمتو شوې. په هغو كې ډېرى يې مرتد شوي وو، ځينو يې د نبوت دعوا كړې وه او ځينو د زكات له وركړې نټه كړې وه. حالات ډېر د اندېښنې وړ وو، خو حضرت ابو بكر صديق رض د يوې شېبې لپاره هم لږزانده نه شو او د شپږ مياشتو په ترڅ كې يې ټول مخالفتونه له منځه يو وړل او د اسلامي ملت بنسټونه يې په پښو ودرول. ورته ومې ويل چې څرنگه چې تاسو زموږ بنياد را نېغ كړ، په همدې ډول زموږ د ناروغۍ لپاره چې موږ يې ډېر سخت اندېښمن كړي يو، كومه درملنه وړاندېز كړئ.

**اب و تاب از سورة اخلاص گير
سرى از اسرار توحيد است و بس
در جهان عكس جمال او شوى
از دويى سويى يگى اورده است**

**گفت تا كى در هوس گردى اسير
اينكه در صد سينه پيچد يك نفس
رنگ او بركن مثال او شوى
انكه نام تو مسلمان كرده است**

ژباړه او تشرېح: حضرت ابوبكر رض وفرمايل: تر څو پورې به ته د حرص او هوس مريي يې؟ له سورة اخلاص خخه رڼا او ځلا ترلاسه كړه. وگوره، په سلگونو سينو كې يوه ساه روانه ده. دا هم د توحيد له اسرارو يو راز دى. ته هم د همغه (خداى) رنگ غوره كړه نو د هغه په څېر به شې او په دنيا كې به د هغه د ښكلا او جمال عكس وگرځې چې پر تا يې مسلمان نوم ايښى دى. هغه ته له كثرت خخه د وحدت په خوا راوستى يې (مسلمان نوم الله ټاكلى دى. په قرآن كريم كې فرمايي: ((وهو سمكم المسلمين.)) فرمايي چې د مسلمان نوم ايښودو موخه همدا وه چې ټول يو شئ).

وای بر تو انچه بودی مانده ئی	خویشن را ترک و افغان خوانده ئی
ساز با خم در گذر از جامها	وارهان نامیده را از نامها
از درخت خویش جام افتاده ئی	ای که تو رسوای نام افتاده ئی
وحدت خود را مگر دان لخت لخت	با یکی ساز او دوئی بردار رخت
تا کجا باشی سبق خوان دوئی	ای پرستار یکی گر تو توئی

ژباړه او تشریح: خو ته خپل ځان ترک، افغان او خدای خبر چې نور څه څه بولې. افسوس دی پر تا، ته چې پخوا څه وې هغه اوس نه یې.

همدا مضمون علامه صېب په ((جواب شکوه)) کې په دې ډول بیان کړی:

یون تو سید بهی هو، مرزا بهی هو، افغان بهی هو تم
تم سبھی کچه هو، بتاؤ تو مسلمان بهی هو؟

ژباړه:

هسې خو سید هم، مرزا هم او افغان هم یې
ته هر څه یې، خو ووايه چې مسلمان هم یې؟

[جواب شکوه]

قوم دې له دې نومونو وژغوره. له منکي سره اړیکې کلکې کړئ، له کتوري او پيالې څخه لرې شی. (منکي ملت دی، چې یو دی. د جغرافیایي قومونو په اساس د بېل بېل نوم ایښودو له امله تفرقه پیدا شوې. د هغو حیثیت د کتوري او پيالې په څېر دی. هغوی له منځه یوسئ تر څو په ملت کې یو والی رامنځته شي). تاسو په نومونو پسې نښتي یاستئ چې (د رسوایی او بدنایي بنسټ دی) گواکې تاسو له خپلې ونې څخه د خامې مېوې په څېر را لوېدلې یاستئ. له یو والي سره ځان اشنا کړئ او له شرک او دوه والي سره مو اړیکه وشلوی، خپل یو والی مه ټوټه ټوټه کوئ. (ښکاره ده چې د اسلامي ملت پر ځای د ترکي، افغاني او عربي ملت کېدو معنا همدا ده چې یو والی له منځه لاړ شي). اې د وحدت لمانځونکيه! که ته په حقیقت کې پخپله ته یې، نو تر څو به د شرک او دوه والي درسونه لولې.

در دل اور انچه بر لب چیده ئی
 بر حصار خود شبیخون ریختی
 غائبش را از عمل موجود کن
 مرده ان ایمان که ناید در عمل

تو در خود را بخود پوشیده ئی
 صد ملل از ملتی انگیختی
 یک شو و توحید را مشهود کن
 لذت ایمان فزاید در عمل

ژباړه او تشریح: تا پخپله په ځان پسې خپله دروازه بنده کړې، څه چې په ژبه وایې، هغه زړه ته هم کوز کړه او له زړه یې ومنه. (که دې پر ژبه د توحید کلمه ده نو دا کلمه زړه ته هم ور دننه کړه او پر حقیقت یې ځان پوه کړه). تا له یوه ملته سل ملتونه جوړ کړل گواکې تا پخپلې کلا پخپله یرغل وکړ.

د علامه اقبال په وینا:

فرقه بندی هه کهیس اور کهیس ذاتیس هیس
 کیا زمانے میں پنپنے کی بهی باتیس هیس

ژباړه: چېرته دلبندی دي او چېرته ذاتونه اساس گرځېدلي، آیا نړۍ کې د پرمختګ او ژوندي پاتې کېدا لاره او اساس همدا دی.

تاسو یو شی او د توحید عملي بېلګه نړۍ ته وړاندې کړئ، لکه څرنګه چې د خدای ذات یو دی همداسې د هغه منونکي هم یو دي. د توحید په کلمې کې چې کوم مفهوم نغښتی، د خپل عمل په وسیله هغه موجود کړئ. د عمل په وسیله د ایمان په خوند کې زیاتوالی راځي. هغه ایمان له منځه ځي چې عمل پرې ونه شي. لکه څرنګه چې په قرآن پاک کې الله تعالی فرمایي:

((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ 2 كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ 3)) (الصف)

ژباړه: اې مؤمنانو! ولې هغه څه وایاست چې کوئ یې نه؟ (2) د الله په وړاندې دا ډېره بده خبره ده چې تاسې هغه څه وایاست چې نه یې کوئ (3)

الله الصمد

(الله بی پروا دی)

گر به الله الصمد دل بسته ئی	از حد اسباب بیرون جسته ئی
بنده حق بنده اسباب نیست	زندگانی گردش دولاب نیست
مسلم استی بی نیاز از غیر شو	اهل عالم را سراپا خیر شو
پیش منعم شکوه گردون مکن	دست خویش از استین بیرون مکن
چون علی در ساز بانان شعیر	گردن مرحب شکن خیبر بگیر

ژباړه او تشریح: که تا خپل زړه په بې پروا خدای پورې تړلی دی، نو پوه شه چې د اسبابو له دایرې څخه راوتلی یې. ځکه چې د خدای بنده د اسبابو بنده نه شي کېدی. د علامه صېب په قول:

کافر هے تو شمشير په کرتا هے بهروسه
مؤمن هے تو بے تيغ لرتا هے سپاهي

ژباړه:

کافر کوي باور په توره باندې
مؤمن لکيا بې تورې جگړه کاندې

او ژوند د مېچني څرخ نه دی. په دې معنا چې ژوند د مېچني د تاوېدو غوندې په یو ځای نه څرخېږي بلکې پرلپسې پرمختګ او ارتقا کوي او د مؤمن هم هره ورځ له تېرې ورځې څخه ښه وي. که ته مسلمان یې نو پرته له خدايه له هر شي نه بې پروا شه او د نړۍ لپاره د خیر او برکت سرچینه وگرځه، د شتمن په وړاندې له ژونده کیلې مه کوه او په دې ډول د ځان لپاره د سوال دروازه مه پرانیزه بلکې خپل لاس له لستوني هېڅ مه راباسه (له چا نه څه مه غواړه). څرنګه چې د علامه اقبال اردو شعر دی:

هوس نے کردیا تکرے تکرے نوع انسان کو
محبت کی زبان هو جا اخوت کا بیان هو جا

ژباړه:

هوس ټوټې ټوټې کره ټوله نوعه د انسان
ژبه د محبت شه او شه د ورورۍ بیان

د حضرت علي رض په څېر د اوریشو ډوډۍ خپل شعار وگرځوه.

جسے نان جوئیں بخشی ہے تو نے
اسے بازو حیدر بھی عطا کر

ژباړه:

چاته دې ډوډۍ وه د اوريشو چې ورکړي
ورکړه اوس هغه ته د حیدر په شانته متي

[اقبال رح]

او د مرحب په څېر د پياوړي سردار ورمېر ور مات کړه او د خيبر په څېر په سخت ځای ولکه وکړه. يعنې له نورو د کومک د تمې پر ځای خپل نفس قابو کړه او له حالاتو سره مقابله وکړه.

نـشـتر لا و نـعـم خـورـدـن چـرا
يوسف استی خویش را ارزان مگیر
حاجـتـی پـیش سلـیمانـی مـبر
د ر جهـان ازاد زی ازاد میر

منت از اهل کرم بردن چرا
رزق خود را از کف دونان مگیر
گر چی باشی مور و هم بی بال و پر
راه دشوار است سامان کم بگیر

ژباړه او تشریح: د کرم د خاوندانو احسان څله په غاړه واخيستل شي؟ د هغوی له لاسونو د ((هو)) يا ((نه)) نېزه ولې وخورل شي؟ ((هو)) او ((نه)) دواړه د نېزې په څېر دي، چې د سوالگر زړه پرې تپي کېږي. که يې سوال ومانه نو پر سوالگر د ورکوونکي احسان باندې شو او د سوالگر ((زه ولی)) ته زبان ورسېد. که سوال يې ونه مانه نو معنا يې دا چې زه ولی ته د زبان له رسېدو سرېږه اړتيا هم پوره نه شوه. نو دا هم يو ډول تپ او زخم شو. عرفي هم د يوې نعتيه قصيدې په تغزل (تشبيب) کې همدا مضمون راوړی. نوموړی وايي:

اقبال کرم می گزد ارباب همم را
همت نخود نیشتر لا و نعم را

د سوال او خيرات منل د مېړنيو لپاره د تکليف او کړاو سبب دی. د هغه مېړانه دی نه پرېږدي چې د جود او کرم له خاوند څخه د لا (نه) او نعم (هو) نېزې وخوري. ته خپل رزق د بې ارزښته خلکو له لاسو مه اخله. ته يوسف يې، ستا بيه ډېره لوړه ده، ته بايد خپل ځان دومره ارزانه نه کړې. که ستا حيثيت يوه بې وزره او بې وېښتو مېړي ته ورته هم وي، بيا هم له تاسره نه ښايي چې خپله اړتيا سليمان عليه السلام ته وړاندې کړې. دا مضمون اقبال په ((خضر راه)) کې هم وړاندې کړی:

مومیائی کی گدائی سے تو بہتر ہے شکست
مور بی پر! حاجتی پیش سلیمانی مبر

ژباړه:

د موملایي له سوالگري خو ده بهتره ناکامي
مه وره خپل حاجت دې سلیمان ته هم، مېرېه!

د ژوند لاره پېچلې ده، له ځان سره کمه توبښه واخله، په دنیا کې خپلواک ژوند وکړه او خپلواک ومړه.

از "تعش حرا" شوی سرمایه دار	سبحه "اقلل من الدنيا" شمار
در جهان منعم و سائل مشو	تا توانی کیمیا شو گل مشو
جرعه ئی ارم ز جام بو علی	ای شناسای مقام بو علی
سر بده از کف مده ناموس را	پشت پا زن تخت کیکاوس را
برتهی پیمانگان بی نیاز	خود بخود گردد در میخانه باز

ژباړه او تشریح: د حضرت فاروق اعظم رض دا څومره ښه وینا ده: خپلې دنیاوې اړتیاوې کمې کړه او خپلواک ژوند وکړه. ته همدا وینا خپله د ژوند لارښود وگرځوه: ((اقلل من الدنيا تعش حرا)). دا قول حضرت عمر فاروق رض ته منسوب دی. د دې معنا دا ده چې دنیاوې اړتیاوې کمې کړه او ازاد ژوند تېر کړه، ښکاره ده څومره چې انساني اړتیاوې زیاتې وي، هماغومره ورته هلې ځلې زیاتې په کار وي او کله چې په منډو تړرو دا اړتیاوې پوره نه شي نو بیا انسان د نورو مهربانی او پېرزوینې ته اړ وي او په دې ډول یې ازادې له لاسه ووځي. له دنیا څخه هماغه بې پروا اوسېدی شي چې اړتیاوې یې لږې وي. تر کومه حده چې امکان لري خاوره کېږه مه، کیمیا شه. ته باید د نعمتونو څښتن اوسې، ترڅو نورو ته خیرات ورکړې، نه باید چې سوالگر او خیرات غوښتونکی اوسې. ته د حضرت بو علی قلندر رحمه الله مقام او مرتبه پېژنې، زه د هغوی د ویناوو له جام څخه یو غږپ په تا څښم. هغه فرمایي: د کیکاووس¹ تخت ته لغته ورکړه، سر ورکړه خو عزت له لاسه مه ورکوه. دا الهي سنت هره شېبه د سترگو په وړاندې ساته، د کومو خلکو کتوري چې له شرابه تش وي، که هغه د الله تعالی د بې پروایۍ صفت په خپل ځان کې پیدا کړي نو هغو لره به د شراب خونو او میکدو دروازې پخپله پرانیستل شي.

¹ کیکاووس: د ایران لرغونی پاچا.

انکه نقفور اب تیغ او چشید
روشن از خاک درت سیمای قوم
از تو خواهم درس اسرار حدیث
خیز و در دالخلافت خیمه زن
ای خوشا حسن نظر سوز عراق
مرهم زخم مسیحا خاک او

قاید اسلامیان هارون رشید
گفت مالکرح را که ای مولای قوم
ای نوا پرداز گلزار حدیث
لعل تا کی پرده بند اندر یمن
ای خوشا تابانی روز عراق
میچکد اب خضر از تاک او

ژباړه او تشریح: دا بیت د مسلمانانو د خلیفه هارون الرشید کیسه کوي. هماغه هارون الرشید چې د تورې د وار خوند یې نقفور هم وځکه. نقفور د ختیځ روم سلطنت پاچا وو. په پیل کې د آیرین ملکې په دربار کې د مالیې وزیر وو. بیا یې درباریان له ځان سره کړل او پر تخت کېناست. آیرین ملکې به هارون الرشید ته خراج ورکاوه. کله چې نقفور پر تخت کېناست نو هارون الرشید ته یې ولیکل: ((اوس ښځه د تاج او تخت څښتنه نه ده، چې تا ته به خراج درکوي، زه شهنشاه یم او ته به ماته خراج راکوي.)) د همدې له بې ادبۍ ډک لیک په ځواب کې هارون الرشید هغه نادر لیک ولیکه چې لومړی کرښه یې دا وه: ((د خلیفه هارون الرشید له خوا د رومي سپي په نوم.)) بیا یې خپل پوځ له ځانه سره کړ او د برېښنا په څېر یې پر نقفور یرغل وکړ او تر څو یې چې پخپلو سرغړونو پښېماني ونه ښوده او ټول خراج یې ورنه کړ، تر هغې یې پرې نه ښود. هارون الرشید امام مالک رح¹ ته وویل چې اې د قوم مشره! ستاسې د دروازې له خاورې د قوم تندې روښانه دی. تاسې د حدیث د گلبن بلبل یاستئ، زه هم غواړم چې له تاسې د حدیثو اسرار زده کړم. لعل به تر کله پورې په یمن کې په پردو کې پټ وي؟ راشئ، په دارالخلافت کې استوګنه وکړئ. (امام مالک رح به په مسجد النبوي (مدینه منوره) کې د حدیثو درس ورکاوه. هارون الرشید هغه بغداد ته راوغوښته.) په عراق کې ورځې ډېرې روښانه وي او د دې ځای ښکلا سترګې سوځوي. د دې ځای له انګورو د خضر اوبه (د حیات اوبه) څڅېرې او خاوره یې د مسیحا د ټپونو مرهم ده.

نیست جز سودای او اندر سرم

گفت مالک مصطفی را چاکرم

بر نخیزم از حریم پاک او

من که باشم بسته فتراک او

خوشر از روز عراق امد شبنم

زنده از قبیل خاک یتربم

¹ مالک بن انس بن مالک بن عمر (۹۳ - ۱۹۷ هـ) د اهل سنت له څلورو فقهې مذاهبو څخه د یوه امام دی. مؤطا امام مالک د نوموړي مشهور کتاب دی. په مدینه منوره کې به یې د حدیثو تدریس کاوه.

پادشاهان را بخدمت هم مگیر

عشق می گوید که فرمانم پذیر

بنده ازاد را مولا شوی

تو همی خواهی مرا اقا شوی

ژباړه او تشریح: امام مالک رح خواب ورکړ چې: زه د رسول الله ص نوکر یم. د پیغمبر ع له عشق پرته زما په سر کې د بل هېچا ځای هم نشته. زه خو د پیغمبر ع په مینه کې تړل شوی یم او له دې پاک حرم څخه هېچرته نه شم تلی. د یثرب د خاورې ښکلول زما ژوند دی او زما شپه د عراق له ورځو ډېره روښانه او خوندوره ده. رښتینی عشق ماته امر کوي چې زما امر ومنه او پاچاهان هم د ځان د خدمت لپاره مه نیسه. ته غواړې چې زما بادار شي او د یوه خپلواک انسان مولا وگنل شي.

خادم ملت نگرده چاکرت

بهر تعلیم تو ایسم بر درت

در میان حلقه درسم نشین

بهره ئی خواهی اگر از علم دین

ناز او اندازها دارد بسی

بی نیازی نازها دارد بسی

رنگ غیر از پیرهن شوئیدن است

بی نیازی رنگ حق پوشیدن است

ژباړه او تشریح: زه د تدریس لپاره ستا دروازې ته راشم؟ د قوم خادم ستا نوکر نه شي کېدی. که ته د دین څه علم لاسته راوړل غواړې نو زما د درس حلقې ته راشه او پکې کېنه. په بې نیازی کې هم ډېر نازونه شته او د هغو نازونه هم بلها اندازونه لري. د بې نیازی معنا دا ده چې مسلمان د حق رنگ غوره کړي او د غیرالله رنگ له خپلو جامو څخه ووبنځي.

روی خویش از غازه اش افروختی

علم غیر اموختی اندوختی

من ندانم تو تویی یا دیگری

ارجمندی از شعارش میبری

و زگل و ریحان تهی اغوش گشت

از نسیمش خاک تو خاموش گشت

از سحابش گدیه باران مکن

گشت خود از دست خود ویران مکن

در گلوی تو نفس از تار غیر

عقل تو زنجیری افکار غیر

در دل تو ارزوها مستعار

بر زبانت گفتگوها مستعار

ژباړه او تشریح: (ای مسلمانان) تا د پردیو علم زده او هماغه دې زېرمه کړ. د هماغه په غازې دې خپله خبره خلولې¹. ته د پردیو دودونه او طریقې د عزت لامل گڼې! زه نه پوهېږم چې ته، ته یې او که کوم بل څوک یې، یعنې ستا حقیقي خبره د پردیو په تمثیل کې ورکه شوې ده او ته یقیناً چې ((ته)) نه یې پاتې. ² د پردیو د نسیم بادونو ستا خاوره وچه او له گلونو او بوټو څخه ستا غېږه تشه کړې. هلته به گلاب او ریحان را زرغونېدل. ستا خاوره اوس له هغو ځنې بې برخې شوې ده. ته خپله کرونده په خپلو لاسونو مه وپجاروه او د پردیو له ورېځو باران مه غواړه. ستا عقل د پردیو افکارو په قید کې بند دی. ستا په ستونې کې چې کومه ساه ده هغه هم پردی ده. زما د ژبې خبرې اترې او ستا د زړه ارزوگانې ټولې مستعارې دي، یعنې په دې ټولو کې هېڅ شی هم داسې نشته چې ستا خپل وي.

سروهايت راقبـاها خواسته	قمریانت را نواها خواسته
جام هم گیری بوام از دیگران	باده می گیری بجام از دیگران
سوی قوم خویشش باز اید اگر	ان نگاهشش سر "ما زاغ البصر"
نیک داند خویش و هم بیگانه را	می شناسد شمع او پروانه را
وای ما، ای وای ما، ای وای ما	"لست منی" گویدت مولای ما

ژباړه او تشریح: ستا د کونړو نغمې هم د سوال دي او ستا پر تن دا خرڅې هم له نورو غوښتل شوې دي. حد یې دا دی چې ته د خپلې پیالې شراب نه، بلکې پیاله هم له نورو په قرض اخلي. هغه پاک ذات، چې د دید په اړه یې د قرآن کریم ارشاد دی: ((مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَعَىٰ 17)). ژباړه: (دهغه) سترگو نه کوروالی وکړ او نه له حده تېرې. (سوره نجم). که هغه خپل قوم ته بېرته را وگرځي، هغه چې شمع یې خپل پتنگان پېژني، پوهېږي

¹ د امام مالک د زه ولی او بې نیازی د بېلکې له راوړلو وروسته اوس د اوسني وخت د مسلمان حالت بیانېږي، چې خپله بې نیازی یې له لاسه ورکړي ده او د پردیو افکار او نظریات یې خپل کړي دي. د هغو محکوم دی او پر همدې محکومۍ بیا ویاړ هم کوي.

2 څنګه چې علامه اقبال د یوه شعر مسره ده:

تو جهکا جب غیر کے آکے
 نه من تیرا نه تن تیرا
 ژباړه:

چې سر دې تېست کړ د نورو په وړاندې کله
 نه خپل ځان، نه دې خپل روح شو پاتې هله

هغه به ستاسې په څېر مسلمانانو ته څه وايي؟: ته له مور څخه نه يې، تاسې له ما سره هېڅ اړيکه او تړاو نه لري. کله چې دا واورو نو له دې پرته به نور څه وايو چې افسوس پر مور، افسوس پر مور.

زندگانی مثل انجم تا کجا	هستی خود در سحر گم تا کجا
ریوی از صبح دروغی خورده ئی	رخت از پهنای گردون برده ئی
افتاب استی یکی در خود نگر	از نجوم دیگران تابی مخر
بر دل خود نقش غیر انداختی	خاک بردی کیمیا در باختی
تا کجا رختی ز تاب دیگران	سر سبک ساز از شراب دیگران

ژباړه او تشریح: تر کله به د ستورو په څېر ژوند تېروې؟ تر څو به دې ځان د سهار په رڼاوو کې ورک کړی وي؟ تا له کاذب سهار نه دوکه خوړلې او خپل ځان دې له منځه وړی. خپل حقیقت ته وگوره، ته پخپله لهر يې، ولې بیا له نورو ستورو رڼا اخلې؟ تا په خپل زړه د پردیو نقش ویستلی دی. افسوس، چې د خاورې په بدل کې دې کیمیا له لاسه ورکړې. ته به تر څو پورې د نورو په ځلا روښانه يې؟ خپل سر له شرابو سپک کړه، یعنې د نورو په شرابو خپل سر مه درنوه او مه نشه کېږه. یعنې غیر اسلامي نظریات پرېږده او خپله ((زه ولي)) راخپله کړه.

تا کجا طوف چراغ مـ حفلی	ز اتش خود سوز اگر داری دلی
چون نظر در پرده های خویش باش	می پر و اما بجای خویش باش
در جهان مثل حباب، ای هوشمند!	راه خلوت خانه بر اغیار بند
فرد، فرد آمد که خود را وا شناخت	قوم، قوم آمد که جز با خود ساخت

از پیام مصطفی آگاه شو

فارغ از ارباب دون الله شو

ژباړه او تشریح: ته به تر څو د محفل تر څراغ طوافونه کوې؟ که دې په سینه کې زړه وي نو په خپل اور کې وسوځه. ته د خپل دید په څېر شه او د خپلو سترگو په پردو کې اوسه. که غواړې والوځې نو والوځه، خو خپل ځای مه پرېږده. د دید ځانگړنه دا ده چې هغه خپل ځای نه پرېږدي. هر ځای ته ځي، خو خپل ځای نه پرېږدي. یعنې په نړۍ کې وگرځه، چېرته چې علم لاسته درځي، ترلاسه يې کړه، خو د نورو رنګ مه خپلوه، ستا پر ذات باندې باید یوازې د خدای رنګ وي. اې عقلمنه! په دې دنیا کې د بلبل په څېر د خپل خلوت د ځای

لاره د پردیو پر وړاندې وتره. مطلب یې دا دی چې له هغو ټولو افکارو او نظریاتو څخه ځان وژغوره، چې ستا ((زه ولي)) له منځه وړي. فرد په دې فرد دی چې هغه خپل ځان وپېژانده. قوم په دې قوم شو چې پرته له ځانه یې له بل چا سره ملګرتیا ونه کړه. (معنا یې دا ده چې د فرد او قوم دواړو وجود او هستي د ((زه ولي)) پر احساس بنا ده). د رسول الله ص له سپېڅلي پیغام نه ځان خبر کړه او له الله تعالی پرته چې کوم معبودان دي، له هغو څنګ ته شه (ترې لرې شه).

لم یلد ولم یولد

(نه یې زېږولي او نه زېږېدلی دی)

قیمت یک اسودش صد احمر است	قوم تو از رنگ و خون بالاتر است
در بهر برتر ز خون قیصری	قطره اب وضوی قبری
همچو سلمان زاده اسلام باش	فارغ از باب و ام و اعمام باش
شهر را در خانه های لانه بین	نکته ئی ای همدم فرزانه بین
قطره ئی از نرگس شهلاستی	طره ئی از لاله حمراستی
ان نمی گوید من از نیلوفر	این نمی گوید که من از عبهرم

ژباړه او تشریح: اې مسلمانان! ستا قوم له رنگ او وینې لور دی او ستا د یوه تور نرخ له سلو سپینو سره برابر دی. په عموم کې سپین په تورو لور بلل کېږي، خو اقبال فرمایي چې د اسلام یو تور په سلگونو سپینو باندې د لورتیا او ترجیح مستحق دی. دا لورتیا او فضیلت د اسلام له امله ده، نه د رنگ له سببه. زموږ د غلام د اوداسه د اوبو یو څاڅکی د قیصر په څېر د پاچا له وینې څخه زیات گرانبه ده. ته د مور، پلار او ترونو له اړیکو خپلواک شه او د سلمان رض په څېر خپله اړیکه له اسلام سره وتړه او د اسلام زوی شه. مشهوره ده چې له حضرت سلمان رض څخه د نسب په اړه وپوښتل شو نو ویې فرمایل: سلمان بن اسلام. اې عقلمن ملگریه! تاته یو مهم ټکی ښایم، ته د مچيو د ځالي غارونو ته څیر شه. مچي د گلانو شیره را زبښي او بیا شات ترې جوړوي. یو څاڅکی د لاله له سره گله اخیستل کېږي، یو څاڅکی بیا له نرگس نه، خو آیا کله دې اورېدلي دي چې کوم څاڅکي دې ویلي وي: ((زما اصل نرگس دی)) او بل ویلي وي: ((زه د نیلوفر له شیرې څخه جوړ یم؟)) (گواکې شات له بېلا بېلو گلانو څخه تیار شوو، خو په ځاله کې یې جنس یو شو. همدا کیفیت باید د اسلامي ملت هم وي، په دې معنا چې لکه څرنګه چې هر څاڅکی خپله پېژندګلوي هېره کړې او یوازې شات جوړوي، په همدې ډول هر مسلمان باید خپل نسلي، جغرافیوي او ډله ییزه پېژندګلوي هېره کړي او ځانته یوازې مسلمان ووايي.)

شهد ما ایمان ابراهیمی است	ملت ما شان ابراهیمی است
رخنه در کار اخوت کرده ئی	گر نسب را جزو ملت کرده ئی
هست نا مسلم هنوز اندیشه ات	در زمین ما نگیرد ریشه ات

ژباړه او تشریح: زموږ ملت د شاتو هغه ځاله ده چې د ابراهيم عليه السلام په لاسونو جوړه شوې او په هغې کې شات هغه ایمان دی چې عملي ثبوت یې حضرت ابراهيم عليه السلام پخپله ورکړ او د همدې ایمان بلنه او دعوت د هغه پر ژبه روان شو. که ته نسب او نسل د ملت جز وګرځوي نو ښکاره ده چې د اخوت په کاروبار

کې به خنډ را ولاړېږي، يعنې ورورگلوې به څرنکه هغسې پاتې شي، چې له رنگ، نسب او وينې څخه ډېره لوړه ده. په ياد لره چې زموږ په ځمکه کې ستا ريښه نېښې نه شي وهلی ځکه چې ستا افکار او نظريات لا تراوسه پورې نامسلمان دي.

ابن مسعود ان چراغ افروز عشق	جسم و جان او سراپا سوز عشق
سوخت از مرگ برادر سينه اش	اب گـرديد از گداز آينه اش
گريه های خویش را پايان نديد	در غمش چون مادران شيون کشيد

ژباړه او تشریح: نامتو صحابي حضرت عبدالله ابن مسعود رض¹ د عشق څراغ روښانه کاوه. د هغه بدن او زړه د عشق له تودوالي ډک وو. د هغه سپېڅلی ذات د حق د عشق په لاره کې وقف شوی وو. د هغه ورور له نړۍ سترگې پټې کړې، له دې پېښې يې سينه وسوځېده او د زړه هينداره يې د اوبو په څېر ويلي شوه. د هغه ژړا به هېڅ نه ختمېده او د ورور په غم کې به يې د ميندو په څېر آه او ژړا کوله.

"ای دريغا ان سبق خوان نیاز"	يار من اندر دبستان نیاز"
"اه ان سرو سهی بالای من"	در ره عشق نبی همپای من"
"حیف او محروم دربار نبی"	چشم من روشن ز دیدار نبی"
نیست از روم عرب پیوند ما	نیست پابند نسب پیوند ما

ژباړه او تشریح: ویل به يې: ((افسوس هغه د عقیدتمنی درس اخیستونکی چې د نیازمنی په ښوونځي کې به له ما سره ملگری وو. وای، د سروې د ونې غوندې لور او دنگ ورور چې د پیغمبر ص په عشق کې به له ماسره برابر روان وو. افسوس! هغه د نبی کریم ص له دربار څخه محروم شو او زما سترگې د پیغمبر ص په زیارت روښانه دي. يعنې حضرت عبد الله بن مسعود رض په دې نه وو غمجن چې د هغه ورور مړ شوی دی بلکې ځکه غمجن چې وو چې د هغه ورور د پیغمبر ع له زیارت څخه محروم شوی وو. زموږ ترمنځ اړیکه د رومي او عربي په اساس نه ده او نه له نسب سره کومه اړیکه لري. يعنې زموږ په نزد نه جغرافیوي حدود کوم حیثیت لري، نه نسب او نه هم وینه.

¹ حضرت عبد الله بن مسعود رض د حضرت محمد ص له جلیل القدير صحابوو څخه وو. له ده نه مخکې یوازې پنځو تنو اسلام قبول کړی وو او په ((سابقون الاولون)) کې راځي. نوموړي د بدر د غزوي په گډون په هره لویه غزا کې گډون کړی.

زین جهت با یکدیگر پیوسته ایم
چشم ما را کیف صهبایش بس است
کهـنـه را آتش زد و نو افرید
همچو خون اندر عروق ملت است
رشته عشق از نسب محکم تر است

دل به محبوب حجازی بسته ایم
رشته ما یک تولایش بس است
مستی او تا بـخون ما دوید
عشق او سـرمایه جمعیت است
عشق در جان و نسب در پیکر است

ژباړه او تشریح: مور له حجازي محبوب سره زړه وابسته کړی دی. په همدې سبب له یو بل سره زموږ اړیکه رامنځته شوې. همدا مینه زموږ په نزد یوه داسې اړیکه ده چې له هغه نه زیات هېڅ بلې اړیکې ته اړتیا نشته. زموږ د سترگو لپاره د پیغمبر ع د شرابو نشه بسندویه ده. کله چې د دې شرابو مستي زموږ په وینه کې ګډه شوه نو څومره پخوانۍ اړیکې او تعلقات چې وو، ټول یې وسپړل او یوه نوې اړیکه یې رامنځته کړه. د رسول الله ص مینه زموږ لپاره د یووالي عنصر دی. دا مینه د ملت په رګونو کې د وینې په څېر حرکت کوي. عشق زړه ته کوزېږي او نسب یوازې تر جسم پورې محدود وي. له دې نه ثابتې شوه چې د عشق اړیکه د نسب له اړیکې ډېره قوي او پیاوړي ده.

هم ز ایران و عرب باید گذشت
هستی ما از وجودش مشتق است
خلعت حق را چه حاجت تار و پود
بی خبر از لم یلد لم یولد است

عشق ورزی از نسب باید گذشت
امت او مثل او نور حق است
"نور حق را کس نجوید زاد و بود
هر که پا در بند اقلیم و جد است

ژباړه او تشریح: که دې له پیغمبر ع سره زړه لګولی نو له نسب نه دې اړیکه پرې کړه، بلکې له ایران او عرب سره هم خپله اړیکه وشلوه. یعنې د نبوي عشق لومړنۍ غوښتنه دا ده چې هر ډول نسلي ویاړونه او امتیازات باید له منځه لاړ شي. د پیغمبر ع امت هم د نبی کریم ص په څېر د الله تعالی نور دی. زموږ هستي د پیغمبر ع د وجود له برکته پیدا شوې ده. د الله تعالی د نور اصل حیثیت څوک لتوي؟ کوم خلعت چې له حق سره اړیکه لري، هغه بیا ها او دا ته څه اړتیا لري؟ دا شعر د مولانای روم د مثنوي دی. یعنې د الله تعالی د نور په اړه هېڅوک هم نه پوښتي، چې دا نور چېرته پیدا شو او دا چې دا نور د کوم هېواد دی. دغه راز مسلمان هم باید له اسلام پرته بله کومه پېژندګلوي ونه لري. د چا پښې چې د هېواد او پلار و نیکه په زولنو تړلې وي، باید باوري وي چې د لم یلد و لم یولد له حقیقت څخه ناخبره دی، یعنې د سوره اخلاص د دې برخې معنا همدا ده

چې نه مسلمان د کوم جغرافیوي هېواد او ولایت پابند وي، نه د نسب او رنگ. کوم مسلمان چې د دې اړیکو په لومه کې نښتی وي، هغه پر لم یلد و لم یولد د رښتیني ایمان مستحق نه شي ګڼل کېدی.

ولم یکن له کفوا احد

(او نه یې هېڅوک سیال شته)

فطرت این دل بحق پیوسته است	مسلم چشم از جهان بر بسته چیست؟
گوشه دامان گلچینی ندید	لاله ئی گو بر سر کوهی دمید
از نفیس های نخستین سحر	اتش او شعله ئی گسیرد به بر
کوکب وامانده ئی پنداردش	اسمان ز اغوش خود نگذاردش
شبم از چشمش بشوید گرد خواب	بوسدش اول شاعر افتاب

ژباړه او تشریح: مسلمان، چې له نړۍ څخه یې سترگې پټې کړې دي، څه دی؟ له الله تعالی سره د دې مینې کوونکي په اړه څوک څه پوه شي؟ د هغه مثال د لاله هغه گل ته ورته دی چې د غره په څوکه را زرغون شوی او همالته وده او رشد کوي. هېڅ د گلانو د راټولوونکي د لمن کونج یې نه وي لیدلی، یعنې تر دې گل پورې هېڅ کله هم د گلانو د راټولوونکي لاس نه وي ور رسېدلی. یعنې له باطلو نظریاتو او سوچونو څخه د رښتیني مسلمان لمن تل خوندي وي. د دې گل اور د سهار په لومړنیو ساوو لمبور کېږي. آسمان یې له خپلې غېږي څخه دباندي نه پرېږدي. همداسې انګېري چې هغه کوم ستوری دی چې په لاره کې له نورو ستورو شاته پاتې شوی دی. تر ټولو مخکې د لمر وړانګه دا گل ښکلوې او پرېښه د هغه له سترگو د خوب گرد او غبار وینځي. یعنې کوم مسلمان چې له دنیا څخه بې نیازه خپله ((زه ولي)) ساتي، ټول کاینات د هغه تابع وي او د هغه د زړه په لاسته راوړو کې لګیا وي.

رشته ئی با لم یکن باید قوی	تا تو در اقوام بی همتا شوی
انکه ذاتی واحد است و لا شریک	بنده اش هم در نسا زد با شریک
مؤمن بالای هر بالاتری	غیرت او بر نتابد همسری
خرقه "لاتحزنوا" اندر برش	"انتم الاعلون" تاجی بر سرش

ژباړه او تشریح: فرمایي: اې مسلمان! ته باید د خدای له دې صفت سره قوي اړیکه ولرې چې په ((لم یکن له کفوا احد)) کې یاد شوی دی یعنې له هغه سره هېڅ څوک هم برابر نه دي. که دا اړیکه پیاوړې شي، نو ته به د دنیا په قومونو کې بې ساری وګرځې. هغه پاک ذات چې یو دی او هېڅ شریک یې نشته. د هغه بنده هم کوم شریک نه شي منی. مؤمن له هر لور څخه لوړ دی. د هغه غیرت د چا سیالي نه شي زغمی. هغه د ((لاتحزنوا)) خرقه په ځان کړې وي یعنې د هېڅ شي غم ورسره نه وي او د ((انتم الاعلون)) تاج یې پر سر ایښی وي. ((لاتحزنوا وانتم الاعلون: اشاره ده د سوره آل عمران دې آیت ته: وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ

مُؤْمِنِينَ (آل عمران: 139) ژباړه: نو مه سستېږئ او مه خپه کېږئ او همدا تاسې برلاسي ياست که مؤمنان اوسئ.))

بحر و بر پرورده اغوش او	می کشد بار دو عالم دوش او
برق اگر ریزد همی گیرد بدوش	بر غو تندر مدام افکنده گوش
امر و نهی او عیار خیر و شر	پیش باطل تیغ و پیش حق سپر
زندگی گیرد کمال از جوهرش	در گره صد شعله دارد اخگرش
نغمه پیدا نیست جز تکبیر او	در فضای این جهان های و هو

ژباړه او تشریح: مسلمان د دواړو جهانو پټی په خپلو اوږو پورته کوي. وچه او لمدۀ دواړه د هغه په غېږ کې وده کوي. د برېښنا غږ ته د هغه غوږونه متوجه وي. او که برېښنا ولوېږي نو په خپلو اوږو يې پورته کړي. په دې شعر او مخکيني شعر کې د مؤمن بنده دا ځانگړنې بيان شوې دي چې هغه په دې نړۍ کې يو فعال رول ترسروي او په لاره کې يې چې کومې ستونزې راځي، ډېر په وړين تندي او مېړاني سره د هغو پر وړاندې درېږي. کله چې له باطل سره مخ شي، نو مؤمن يوه توره وگرځي. او کله چې د حق د خوندي کولو وار راشي، نو د سپر بڼه غوره کړي. د هماغه امر او نهی د خیر او شر لپاره زرکاني او د توپير اساس دی، يعنې مؤمن چې د څه شي امر ورکړي، هغه نېکي او له څه شي چې منع کوي هغه بدې وي. د هغه د سکروتو په غوټه کې په سلهاوو لمبې دي او ژوند د هغه له جوهره کمال ترلاسوي. د شور او غوغا په دې نړۍ کې د مؤمن د تکبیر له نعري پرته بله هېڅ نغمه نه شي غږېدلې.

هم بقهر اندر مزاج او کریم	عفو و عدل و بذل و احسانش عظیم
سوز او در رزم ها اهن گداز	ساز او در بزم ها خاطر نواز
در بیابان جره باز صید گیر	در گلستان باعنا دل هم صغیر
بر فلک گیرد قرار اب و گلش	زیر گردون می نیاساید دلش
انسوی این کهنه چنبر پر زند	طایرش منقار بر اختر زند
کرمک استی زیر خاک اسوده ئی	تو به پروازی پری نگشوده ئی

ژباړه او تشریح: په بښنه، نیاو، سخاوت او نېکۍ کې د هغه مقام ډېر لوړ دی، بلکې د غوسې په حالت کې هم د هغه پر طبیعت بښنه او لوربینه برلاسي وي.¹ کله چې په محفل کې د هغه ساز په ترنم را شي، نو زرونه خوشاله شي. کله چې د جنگ مهال را ورسېږي نو د مؤمن د ایمان تودوخه اوسپنه ویلي کړي. په بن کې د بلبلانو همغږی شي، په دښته او بیابان کې د شهباز بڼه غوره کړي. د هغه زړه تر آسمان لاندې نه هوسا کېږي. کله چې هغه آسمان ته ورسېږي، نو بیا د ارامتیا سا اخلي. مؤمن داسې یو مرغه دی چې په ستورو د دانو گمان کوي او مښکي پرې لکوي او په هغه فضا کې الوخي چې له دې آسمان وړ هاخوا ده. اې د نن ورځې مسلمانان! تا خو کله د الوتنې لپاره خپلې وزرې هم نه دي پرانیستي، ستا حیثیت څه دی؟ ته هغه چینجی یې چې تر ځمکې لاندې ډاډه او مطمین ناست دی.

شکوه سنج گردش دوران شدی

در بغل داری کتاب زنده ئی

رخت بردار و سرگردون فکن

خوار از مهجوری قران شدی

ای چو شبنم بر زمین افتنده ئی

تا کجا در خاک می گیر وطن؟

ژباړه او تشریح: پوهېږې چې ته ولې خوار او ذلیل شوي؟ ستا د ذلت سبب دا دی چې تا قرآن پرېښود او د زمانې د بدلون گیلې دې پیل کړې.² اې د پرېني غوندې پر ځمکې ورېدونکيه! له تا سره د قرآن کریم په صورت کې یو ژوندی کتاب موجود دی، ته له هغه د ژوند درس واخله. ته به تر کومه همداسې له ځمکې سره نښتی یې او د ذلت او خواری اوسنی حالت به زغمې. پاڅه، خپله توبڼه درسره واخله او د اسمانونو لوړې لمس کړه.

¹ پدې شعر کې علامه اقبال رحمه الله د مؤمن انسان ځانگړنې د قرآن کریم د دې آیت په رڼا کې بیان کړې دي: **الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ** (العمران: ۱۳۴).

ژباړه: هغوی چې په پراخۍ او تنگسه کې لکښت کوي او غوسه زغمونکي او له (بدۍ د) خلکو تېرېدونکي او الله (داسې) نېکان خوښوي.

² يعنې قرآن چې د عمل کوم درس راکړی وو، هغه مو له ياده وويست او په بې عملۍ اخته شوو او بيا خپل دا بد حالت د تقدير کار گڼو او کيلې او شکايتونه کوو.

سرچینې:

- د رموز بیخودي منظومه ژباړه
 - د کلیات اقبال فارسي شرحه
 - فیروز اللغات فارسي – اردو
 - مجلس اقبال لومړۍ برخه
 - فلسفه دید او نظر کرنل
 - د جسارت اوونیزه (۲۶ اکتوبر ۲۰۱۳)
- ژباړن: کوکب شاداني
پروفیسر حمید الله شاه هاشمي
- غلام احمد پرویز
عابد حسین عابد

- For Persion text:
- www.allamaiqbal.com
- for Arabic text and the translation of Holy Quran
- Tanzil.net

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**